

Osmanlı Kitap Kùltüründe Kuyûdât Mahalli Olarak Zahriye: Âşir Efendi Koleksiyonu Örneği

Elif Derin **

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliř Tarihi / Date Received

24 Haziran / June 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted

29 Temmuz / July 2025

ATIF© Derin, Elif. "Osmanlı Kitap Kùltüründe Kuyûdât Mahalli Olarak Zahriye: Âşir Efendi Koleksiyonu Örneği". *Yazmabilim* 1/1 (Eylùl 2025): 159-184.

* Bu çalışma ilk olarak FSMVÜ Kuyudat Sempozyumu'nda (İstanbul, 16-18 Mayıs 2024) sunulmuştur.

** Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, ederin@fsm.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3412-5664

Bu çalışmanın ortaya çıkışına gerek fikirleriyle gerekse koleksiyonun tamamını taramadaki desteğiyle kıymetli katkılarda bulunan Hocam Sami Arslan'a müteşekkirim.

Yazar bu makale için çıkar çatışması bildirmemiştir.

Özet

Bu makale Âşir Efendi Koleksiyonu örneğinde yazma eserlerde zahriye sayfalarının işlevini, tipolojisini ve kullanım teamüllerini ele almaktadır. Zahriye sayfası, yalnızca yazmanın fiziksel özelliklerini değil, aynı zamanda maliklerin nüshayla kurduğu entelektüel, duygusal ve sosyal ilişkileri de yansıtan çok katmanlı bir yüzey olarak değerlendirilmeye uygundur. Âşir Efendi Koleksiyonu'nda yer alan yazmalardan hareketle yapılan analiz, bu sayfalarda yer alan kayıtların büyük çoğunluğunun mülkiyetle doğrudan ya da dolaylı şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Temellük, iştirâ, istiktab ve mütalaa gibi kayıtlar, kitapların edinim biçimlerinin yanı sıra, sahiplerinin kitapla kurduğu kişisel ve ilmî bağları da gözler önüne serer. Ayrıca zahriye sayfalarında kayıtların belirli bölgelere tekrarlı biçimde yerleştirilmiş olması, kayıt düşme pratiklerinin tamamen rastlantısal olmadığını, belli yerleşik tercihler veya yazılı olmayan teamüllerle şekillenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Dua kalıpları, bibliyografik açıklamalar ve şahsi notlar, yazmanın bir bilgi nesnesinden öte bir hafıza taşıyıcısı olduğunu göstermekte ve zahriye sayfalarını tarihsel bir kültürel belleğe dönüştürmektedir.

Anahtar Kelimeler

Zahriye, İslam Yazmaları, Yazma Eser Kültürü, Osmanlı Koleksiyonerleri, Âşir Efendi Kütüphanesi.

Zahriya as a Space for Records in Ottoman Book Culture: The Case of Âşir Efendi Collection

Abstract

This study investigates the function, typology, and usage conventions of zahriye pages in manuscript culture through the example of the Âşir Efendi Collection. Rather than serving merely as a bibliographic front matter, the zahriye emerges as a dynamic and multilayered surface, recording intellectual, emotional, and social dimensions of the relationship between manuscripts and their owners. The analysis reveals that a significant proportion of the entries on these pages pertain to ownership—whether directly through temellük and ishtira notes, or indirectly via istiktab and mutalaa records—thus providing insight into the provenance, usage, and scholarly engagement with the texts. Importantly, the spatial distribution of entries follows a discernible structure, indicating that such annotations adhered to established conventions rather than arbitrary placement. Additionally, the presence of formulaic prayers, bibliographic excerpts, and marginalia underscores the symbolic and commemorative role of the zahriye, positioning it not merely as a practical apparatus but as a locus of cultural memory within the Ottoman manuscript tradition.

Keywords

Zahriya, Islamic manuscripts, Manuscript culture, Ottoman manuscript collectioners, Âşir Efendi Library

القيود على صفحة الظهيرية في ثقافة المخطوطات العثمانية: مجموعة عاشر أفندي أنموذجا

الموجز

هذه المقالة تتناول من خلال مجموعة (خزانة) عاشر أفندي دور صفحة الظهيرية في المخطوطات، وتصنيف أنماطها، والتقاليد في استخدامها. إن صفحة الظهيرية لتعد وعاء متعدد المستويات، لا يقتصر على الخصائص المادية للمخطوط فحسب، بل يعكس أيضاً العلاقات الفكرية والعاطفية والاجتماعية التي أسسها مالكو النسخ مع نسخهم. وانطلاقاً من خلال المخطوطات في مجموعة عاشر أفندي أظهر لنا هذا البحث والتقييم أنّ الغالبية العظمى من هذه القيود الواردة في هذه الصفحات ترتبط ارتباطاً مباشراً أو غير مباشر بالملكية. فقيود التملك، والشراء، والاستكتاب، والمطالعة تُظهر إلى جانب طرائق اقتناء الكتب، الروابط الشخصية والعلمية التي أنشأها المالكون مع كتبهم.

كما أنّ وضع القيود بشكل متكرر في مواضع محدّدة من صفحات الظهيرية يوحي بأنّ ممارسات كتابة القيود لم تكن عشوائية تماماً، بل ربما تكون قد تشكّلت وفق اختيارات معهودة أو أعراف غير مكتوبة. وتبيّن صيغ الدعاء، والتوضيحات الببليوغرافية، والملاحظات الشخصية: أنّ المخطوط لم يكن مجرد وعاء للمعلومة، بل كان أيضاً حاملاً للذاكرة، الأمر الذي حوّل صفحات الظهيرية إلى ذاكرة ثقافية تاريخية.

الكلمات المفتاحية

الظهيرية، المخطوطات الإسلامية، ثقافة المخطوط، جامعو المخطوطات العثمانيون، مكتبة عاشر أفندي

Giriş

Zahriye sayfası, yazma eserlerin görünmeyen tarihine açılan ilk kapıdır; burada düşülen notlar, kitabın yalnızca maddi dolaşımını değil, aynı zamanda malikin nüshalarla kurduğu entelektüel ve duygusal ilişkiyi ve kitaplar aracılığıyla kurulan sosyal bağları da yansıtır. Zahriyeye kaydedilen notlar, kitapların yalnızca fiziksel varlıklarını değil, aynı zamanda birer hatıra, bilgi, aidiyet ve değer nesnesi olarak dolaşımlarını da takip edilebilir kılar. Bu sayfalarda yer alan temellük, mütalaa, istiktab, iştira gibi kayıtlar; mülkiyetin belgelenmesinden okuma izlerine, sosyal ve mesleki ilişkilere kadar çok yönlü işaretler barındırır.

Genel olarak İslam yazma eser araştırmaları yeni bir alan olduğu için zahriye sayfası üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısı sınırlıdır. Mevcut literatürde zahriye genellikle yazmaya dair çalışmalarda bir bölüm olarak yalnızca tanımlayıcı düzeyde ele alınmakta; kitap sanatları gibi daha geniş başka konuların içerisinde dolaylı biçimde yer almaktadır. Zahriyeye dair değerlendirmeler bu sınırlı çalışmalardaki tikel gözlemlere dayalıdır; sayfa üzerindeki kayıtların türlerine, düzenine veya dağılımına dair sistematik bir çalışma ortaya konmamıştır. İslam yazmalarına dair kaleme alınan az sayıdaki el kitaplarında¹, yazmanın bir bölümü olarak zahriye sayfasının yalnızca kitapla ilgili teknik bilgilerin bulunduğu bir alan olmadığını, aynı zamanda yazmanın tarihî ve ilmî bağlamını yansıtan bir yüzey olduğunu vurgulayan örneklerden biri Halil İbrahim Kaygısız'a aittir. Kaygısız, Carullah Efendi'nin tefsir yazmalarını ele aldığı çalışmasında zahriye sayfasına ayrı bir başlık açarak, incelediği eserlerdeki tüm notlardan hareketle yaptığı analizlerin yalnızca zahriye sayfalarıyla sınırlı tutulmuş olsa dahi değerinden bir şey kaybetmeyeceğini ifade eder.² Bu tespit, zahriyenin kitap tarihi ve koleksiyon araştırmaları açısından taşıdığı potansiyeli açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, 18. yüzyılın ikinci yarısında Şeyhülislam Mustafa Âşir Efendi (1729/1804) tarafından oluşturulmuş ve bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Âşir Efendi Koleksiyonu'ndaki eserlerin zahriye sayfaları üzerinden zahriyenin işlevini, tipolojisini ve kullanım teamüllerini ele almaktadır. Araştırmanın temel amacı, zahriye sayfasında karşılaşılan kayıt türlerinin içerik ve biçim özelliklerini analiz ederek hem bu sayfanın fonksiyonel kullanımını hem de kitaplarla kurulan bireysel ve sosyal ilişkilerin nasıl kayda geçirildiğini göstermektedir.

¹ Örnek olarak bkz. Adam Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, (İstanbul: Klasik, 2020); İsmail Erünsal, *Ortaçağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphaneler* (İstanbul: Timaş, 2018).

² Halil İbrahim Kaygısız, "İlahî Kelâmı Okurken Hayata ve Kitaba Dair Kenarlara Derlenmiş Notlar: Cârullah Efendi'nin Tefsir Kitaplığı Örneği," *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, 2020, s. 124.

Çalışmaya kaynaklık eden koleksiyon büyük ölçüde 18. yüzyılın ikinci yarısında Şeyhülislam Mustafa Âşir Efendi tarafından oluşturulmuştur ve Şevval 1214 (Mart 1800) yılında vakfiyesi hazırlanarak kurulan kütüphanenin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bir Osmanlı ulema ailesinden gelen Âşir Efendi, babası Reîsülküttâb Mustafa Efendi'nin (ö.1162/1749) vakfına ek olarak kütüphaneyi oluşturmuş, babasının yaptıramadan vefat ettiği kütüphane binasını da inşa ettirerek vakfettiği koleksiyonu buraya taşımıştır. Her ne kadar kütüphane, binayı yaptıran Âşir Efendi'nin adıyla anılsa da, Reîsülküttâb Mustafa Efendi'nin vakfettiği 1247 kitaplık koleksiyon yanında, Âşir Efendi'nin iki oğlu Hafîd Efendi (ö.1226/1811) ve Mehmed Bahaeddin Efendi'nin (ö.?) ve ayrıca Kasîdecizâde Süleyman Sırrı'nın (ö.1240/1824-25) vakfettiği koleksiyonları da barındırmaktadır. Bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nde Reîsülküttâb, Âşir Efendi, Hafîd Efendi ve Kasîdecizâde koleksiyonları müstakil olarak bulunmakla birlikte Mehmed Bahaeddin Efendi'ye ait müstakil koleksiyon yoktur. Mehmed Bahaeddin Efendi Mekke kadısı olduğu dönemde yüzden fazla kitabı babası Âşir Efendi'nin kütüphanesine vakfetmiş ve 28 Rebiülahir 1250 (3 Eylül 1834) tarihli müstakil bir vakfiye ile kayda geçirmiştir.³ Âşir Efendi Kütüphanesinin bir bütün olarak araştırılması kitap ve kütüphaneler tarihi bakımından oldukça kıymetli olmasına rağmen, zahriye özelinde yapılan incelemenin sınırlarını aşacağından gelecekte müesseseler tarihi bağlamında bir çalışma olarak ele alınması planlanmaktadır.

Çalışmaya kaynaklık edecek koleksiyonun seçimi sırasında dil ve konu çeşitliliği göz önünde bulundurulmuştur. Araştırmanın veri havuzunu Âşir Efendi koleksiyonunda bulunan 479 eser oluşturmaktadır. *Devr-i Hamîdî Kataloğu*'nda ise Âşir Efendi Koleksiyonundaki nüsha sayısı 471'dir. Diğer taraftan bu eserlerin tamamında Âşir Efendi'ye ait mülkiyet kaydı yoktur. Bazı nüshalar Âşir Efendi'nin babası Reîsülküttâb Mustafa Efendi'nin, bazıları ise oğlu Hafîd Efendi'nin vakfıdır. Dolayısıyla Âşir Efendi'nin sahip olduğu yazmalara temellük kaydı düşme eğilimi hakkında yüzde vermek orijinal koleksiyonu belirlemeden gerçekçi olmayacaktır.⁴ Göz önünde bulundurulması gereken bir diğer mesele de zahriye sayfalarında yer alan ve bu çalışmanın veri havuzuna dahil edilen tüm kayıtların Osmanlı dönemine ait olarak değerlendirilemeyeceği gerçeğidir. Yazmalar Âşir Efendi'den ve kimi zaman da Osmanlı döneminden öncesine ait kayıtlar da ihtiva etmektedir. Bu nedenle ortaya çıkan bulguların yalnızca Osmanlı kitap kültürüne ait olarak değerlendirilmesinde temkinli davranılmış, yazmaların Osmanlı öncesinden gelen birikimi yansıttığı göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

³ Mehmed Bahâeddin Efendi Vakfiyesi, *Süleymaniye Kütüphanesi, Hafîd Efendi*, 487.

⁴ Âşir Efendi tarafından vakfedilen nüshaların sayısı, orijinal vakfiyenin incelenmesini ve güncel koleksiyon ile karşılaştırılmasını gerektiren bir başka araştırmayı gerektirdiği için makalede bu konu üzerinde durulmamıştır.

I. Zahriyenin Tanımı

Zahriye, Arapça “sırt, arka (zahr)” kelimesinden türemiş olup sözlükte ikinci anlamı kâğıdın veya benzeri malzemenin arka yüzüdür. Ahmed Şevki Binbîn, *Arap Yazma Terimleri Sözlüğü*’nde zahr kelimesinin kitabın sırtına işaret ettiğini ancak kitabın sırtı (zahrul-kitāb) şeklinde kullanıldığında kitabın başlık ya da ilk sayfası anlamına geldiğini belirtir. Yine zahriyenin kitabın ilk sayfaları için kullanılan bir terim olarak ayrı bir başlık şeklinde zikredildiğini burada görmek mümkündür.⁵ TDV *İslam Ansiklopedisi* ve neşir kılavuzları da kelimeyi yazma kitaplarda esas metnin başladığı sayfanın arkasındaki sayfa için kullanılan bir terim olarak tanımlar.⁶ Kitabın zahrından bahsedilirken söz konusu olanın zahriye sayfası olduğunu Osmanlı öncesi kitap kültüründe görebileceğimiz bir örnek İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî’nin (ö. 643/1245) *Ulûmü’l-hadîs* isimli çalışmasıdır. Şehrezûrî burada bazı kayıtların kitabın zahrına yazılabileceği ya da yazılması gerektiğini belirtirken kastettiği la sayfasıdır.⁷ Dolayısıyla yazmalar söz konusu olduğunda zahr kelimesinin terimleştiği ve zahriye sayfasını işaret ettiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte farklı disiplinlerde ve yazma eser çalışmalarında zahriye kavramına dair bir terminolojik belirsizlik olduğu görülmektedir. Zaman zaman farklı terimlerin birbirinin yerine kullanılması veya zahriye sayfasına ait olduğu düşünülen tezhip ve süslemelerin farklı sayfalarda da bulunabilmesi kavram karmaşasına sebebiyet vermektedir. Bu karmaşanın en yaygın örneklerinden biri, zahriye ile unvan sayfasının eş anlamlı kullanılmasıdır.⁸ Gacek’in *Arapça Elyazmaları İçin Rehber* adlı eserinde, unvan sayfası ve zahriye sayfası iki ayrı başlık altında ele alınmasına rağmen, unvan sayfasının tanımında yine la sayfasına işaret edildiği görülmektedir.⁹

Gacek, bu kavram karmaşasına “Serlevha” başlığı altında tekrar değinir. Bazı araştırmacılar serlevha terimini sayfanın tamamındaki tezhip için, unvan terimini ise zahriyenin üst kısmındaki tezhip için kullanırken, diğerleri unvan terimini kitabın ilk sayfasında yer alan tezhipli alan olarak tanımlamaktadır. Gacek’e göre, serlevha kelimesi doğrudan “baştaki levha” anlamına geldiğinden, tezhipli ilk sayfanın bu adla anılması gerekmektedir.¹⁰ *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu* duruma zahriye sayfasında kitabın isminin bulunması halinde unvan sayfası olarak da değerlendirilebileceği ancak kitabın ismi eserin ilk sayfasında yer alıyorsa unvan sayfasının zahriyeden sonra geleceği şeklinde açıklık getirir.¹¹

⁵ Ahmed Şevki Binbîn ve Muştafâ Tûbî, *Mu’jam Muştalahât al-Makhtû’at al-‘Arabî: Kāmûs Kûdikûlûjî* (Rabat: al-Khizāna al-Ḥasaniya, 2005), 3. baskı, 240.

⁶ Gülnur Duran, “Tezhip”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 41 (İstanbul, 2012), 63-65. *Tenkitli Neşir Kılavuzu*, haz. Berat Açıl vd., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, 115. *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*, haz. Okan Kadir Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 16.

⁷ İbn al-Salâh al-Şehrezûrî, *Ulûm al-hadîs*, haz. Nureddîn İtr, (Damascus: Dâr al-fikr, 1986), 196.

⁸ Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 354; Erünsal, *Ortaçağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphaneler*, 162.

⁹ Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 354.

¹⁰ Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 307.

¹¹ *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*, 16.

Kitap sanatları söz konusu olduğunda ise alandaki tanımlara bakıldığında, unvan tezhibi, 1b sayfasının üst kısmında yer alan tezhipli alan olarak tanımlanırken, serlevha, 1b ve 2a sayfalarının karşılıklı olarak tezhiplenmesi şeklinde açıklanmaktadır.¹² Ayrıca, bazı eserlerde unvan tezhibinin içinde kitabın adının bulunması ve zahriyenin eserin künye bilgilerini içeren bir sayfa olarak tanımlanması, bu kavram karmaşasını daha da artırmaktadır. Özellikle müzehhep yazmalarda, zahriye sayfası içinde yer alan zahriye tezhibi, eserin künye bilgilerinin de bu sayfada yazılmasına olanak sağlamaktadır. Müzehhep olmayan yazmalarda bu durum her zaman müstensih tarafından uygulanan bir pratik değildir. Bazı zahriye sayfalarının boş bırakıldığı ve eserin künye bilgilerinin eklenmediği örnekler de mevcuttur.

Diğer taraftan, kitap sanatları alanında zahriye sayfası, zahriye tezhibi ile bezenmiş olduğunda, bazı yazma eserlerde hatime sayfasından sonra gelen tezhibin de zahriye tezhibi olarak adlandırıldığı görülmektedir.¹³ Ancak, yazmanın sonunda bulunan bu tezhibin, zahriye yerine hatime tezhibi olarak tanımlanması daha doğru olacaktır. Bu durum, terimler arasındaki kavramsal belirsizliği ve terminolojik kullanım farklılıklarını daha da görünür kılmaktadır.

Bu noktada, İsmail Erünsal'ın zahriye sayfası için yaptığı "iç kapak" nitelemesine de değinmek gerekir. Erünsal, alanın öncü kaynaklarından olan *Ortaçağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane* adlı eserinde, zahriye sayfalarına oldukça erken dönemde müstensihler tarafından künye bilgisi yazılmasının örneklerini sunar.¹⁴ Her ne kadar Erünsal'ın gösterdiği üzere erken dönem örneklerine rastlamak mümkün olsa da, bu çalışma kapsamında yapılan istatistiksel değerlendirme, bunun yaygın ve yerleşik bir pratik olmadığını göstermiştir. Bu nedenle zahriye sayfası için "iç kapak" nitelemesi yapmanın, ancak müzehhep yazmalarda geçerli olabilecek bir tanımlama olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır.

Modern literatürdeki kavram karmaşasına karşılık, Osmanlı yazmalarında 1a sayfasının zahriye olarak adlandırıldığının örneklerini yazmaların kendilerinde de bulmak mümkündür. Âşir Efendi 35 numarada bulunan bir hadis nüshasının 1a sayfasına not edilen sebetin sonunda "zahr" kelimesinin kullanılması bu anlamda dikkat çekicidir. Benzer şekilde, Carullah Efendi Koleksiyonu'nda bulunan 1439 numaralı mecmuanın üçüncü eserine ait zahriye sayfasında düşülen bir notta da "zahr" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.¹⁵

¹² F. Çiçek Derman, "Tezhip Sanatı", *İslam Sanatları Tarihi*, ed. Muhittin Serin (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yay., 2010).

¹³ Ayverdi İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 2008), 3514.

¹⁴ İsmail Erünsal, *Ortaçağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, (İstanbul: Timaş, 2018) 162.

¹⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah 1439/3, vr. 45aa.

Bu örnekler, zahriye kavramının kullanımına dair belirli bir geleneğin Osmanlı kitap kültüründe yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Ancak burada, zahriye sayfasının mecmualarda nasıl tanımlanması gerektiğine dair bir soru da ortaya çıkmaktadır: Birden fazla eseri içeren nüshalarda, her eserin başlangıcından önceki sayfa zahriye olarak kabul edilebilir mi, yoksa yalnızca nüshanın 1a sayfası mı zahriye sayfası olarak adlandırılmalıdır? Bu sorunun literatürde ya da bu araştırma sonucunda yanıtı, Osmanlı kitap kültüründeki uygulamaların çeşitliliğine bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Ancak bu sorunun mecmualar bağlamında ele alınması, daha kapsamlı bir araştırmayı gerektirdiğinden, bu çalışmada ayrıntılı olarak tartışılmamıştır.

Zahriye kelimesinin yazmabilimdeki terim anlamı açık olmakla birlikte zahriye sayfasının işlevsel çeşitliliği göz önüne alındığında, bu kavramın ötesinde bir değerlendirme yapılmalıdır. Her bir zahriye sayfası, yalnızca tanımlayıcı bir çerçeveye değil, aynı zamanda üzerine yazılan kayıtların mahiyetini, işlevini ve bağlamını dikkate alan çok katmanlı bir okumayla ele alınmalıdır.

II. Zahriye Sayfasında Yer Alan Kayıtlar

Yazma çalışmalarında ana metnin dışındaki notlar, metindışı kayıtlar (havâricü'n-nass) olarak tefrik edilir.¹⁶ Bu çalışmada yazmalarda yer alan kayıtları tasnif etme yoluna gidilmemiştir. Nitekim kayıtları tasnif etmek için tek bir yöntem olmadığını belirtmek gerekir. Berat Açıl bu çalışma ile aynı sayıda yayınlanacak olan makalesinde yazmalardaki kayıtları, yazma eserlerin geçirdiği safhalara; yani üretim, kullanım, dolaşım ve muhafaza aşamalarına ait olmak üzere tasnif etmektedir.¹⁷ Bu çalışmada yapılan tasnif yalnızca zahriye sayfasında bulunan kayıt türlerinin yoğunluğunu görmeyi amaçladığından kabaca metne ait olan ve olmayan kayıtlar şeklinde iki ana grupta sınıflandırmak yeterli görüldü. Metinle ilgili olan notlar icazetler, künye bilgileri, bibliyografik bilgiler, kıraat, mütalaa, sema ve tashih kayıtları ile fihristler olarak sıralanabilir. Bununla birlikte, temellük, vakıf, satın alma, istiktab, istinsah, hibe, ödünç, rehin ve fevaid kayıtları, nüshaya dair notlar, katalog ve kıymet bilgileri gibi nüsha ile ilgili notlar olarak tavsif ettiğimiz kayıtları da kendi içinde tasnif etmek mümkündür. Nitekim günlük olaylara dair düşülen notlar veya tarifler gibi ne nüsha ne de metinle doğrudan bağlantılı olan kayıtları da bu sayfada görmek mümkündür. Bu yönüyle zahriye sayfası, bir yazmada karşılaşılabilecek hemen her tür kayıt ve notun bulunabildiği zengin bir alan olarak değerlendirilebilir. Örneğin, nüshanın farklı sayfalarında rastlanabilecek mütalaa işaretlerinin yanı sıra,

¹⁶ *İSAM Tahrirli Neşir Kılavuzu*, 16-19.

¹⁷ Berat Açıl, "Yazmadaki Kayıtları Sınıflamak: Eylem Temelli Kuyûdât Tasnifi", *Yazmabilim* 1 (2025): 1-44; Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah 1439/3, vr. 45a.

eserin tamamının mütalaa edildiğine dair kaydın zahriye sayfasında yer aldığını da görmek mümkündür. Benzer şekilde, icazete konu olan bir metin söz konusu olduğunda, ilgili icazetin kaydına hem hatimeden sonra yer alan vikaye sayfalarında hem de zahriye sayfasında rastlanabilir.

İstisnaları her zaman mevcut olmakla birlikte, zahriye sayfasına özgü olduğu gözlenen bazı kayıt türleri de vardır. Bunların başında vakıf kayıtları gelir. Nadir örneklerde nüshanın arka vikâye sayfalarına da yazılmakla birlikte,¹⁸ genel teamül, vakıf kayıtlarının zahriye sayfasına ve mümkün olduğunca merkezi bir konuma kaydedilmesi yönündedir. Ayrıca, eserin katalog bilgileri olarak değerlendirebileceğimiz satır ve sayfa sayısı, koleksiyon numarası, konusu, künyesi, bibliyografik kayıtları ve kütüphane kaydı da çoğunlukla zahriye sayfasına kaydedilmektedir.

Zahriye sayfasına özgü bir diğer kayıt türü ise kebikeç notlarıdır. Koruma amaçlı olduğu düşünülen bu kayıtlar, kimi zaman doğrudan “yâ Kebîkeç” şeklinde yazılırken, kimi zaman da “yâ Hafız” gibi dua ifadeleriyle benzer işlevi üstlenmektedir.¹⁹ Son olarak, yazmanın tarihsel serüveni bakımından en fazla bilgi sağlayan kayıtların başında gelen temellük kayıtları da büyük oranda zahriye sayfasında görülmektedir. Zahriye sayfasının dolu olduğu bazı durumlarda bu kayıtlar önceki vikâye sayfalarına yazılabilmekle birlikte, nüshadan ayrılma ihtimali vikâye sayfalarına kıyasla çok daha az olan zahriye sayfasının, bu tür önemli kayıtları düşmek için özellikle tercih edildiği görülmektedir.

Doğrudan mülkiyeti belirten “bu, kitaplarımdandır (*min kütübî*)”, “bu nüshanın sahibidir (*istaşhabehü*)”, “onu mülkiyetine aldı (*temellekehü*)” gibi ifadelerin yanı sıra; “*şāhib*” ve “*mālik*” gibi kelimelerle başlayan temellük kayıtları da sıkça görülür. Ayrıca, satın alma, emanet, ariyet, hibe, istiktab ve intikal gibi farklı işlemlerle ilgili kayıtlar da dolaylı olarak mülkiyete işaret etmektedir.²⁰

Künne bilgileri ve bibliyografik bilgiler, eserin içeriğine dair detaylı bilgiler sunmanın yanı sıra, müellifine ilişkin malumat da içerebilmektedir. Bu bilgiler, eserin malikleri tarafından bizzat düşülen notlar olabileceği gibi, kimi zaman Kâtib Çelebi’nin (ö. 1067/1657) *Keşfü’z-Zünûn*’u gibi bibliyografik sözlüklerden yapılan alıntılar şeklinde de karşımıza çıkmaktadır.²¹

¹⁸ Rüstem Paşa koleksiyonunda vakıf kaydı eserin bitiminden itibaren ve zahriyelerdeki örneklerle kıyasla çok daha uzun ve detaylı bir biçimde yazılmıştır, örnek olarak bkz: Süleymaniye Kütüphanesi, Rüstem Paşa 54, 235b.

¹⁹ Tüba Çavdar Karatepe, “Kebikeç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2022, c. 25, 161-162.

²⁰ Orhan Bilgin, “Temellük ve Tesâhüb Kaydı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL, 411-412.

²¹ Bununla ilgili örnekler için bkz: Süleymaniye Kütüphanesi (SK), Aşir Efendi Koleksiyonu (AE) 77, 1a; 87, 1a; 114, 1a. Bundan sonra kısaca: SK, AE.

Zahriye sayfalarında karşılaşılabileceğimiz kayıtları, daha önce de belirttiğimiz gibi, kabaca nüshaya ve metne ait kayıtlar olarak iki grupta sınıflandırmak mümkündür. Metinle doğrudan ilgili kayıtlar arasında “icazet”, “sema”, “tashih”, “mütalaa”, “müzakere”, “kıraat” kayıtları ile fihristler yer alır. Zahriye sayfasına yazılan fihristler, büyük ölçüde müstensih veya malik tarafından düzenlenmiş olup, metinle ilişkili olmakla birlikte metnin dışındaki kayıtlar arasında değerlendirilir. Çünkü müellif tarafından hazırlanan fihristler genellikle eserin mukaddimesinde bulunur. Bu metnin dışındaki fihristler kimi zaman yalnızca bölüm başlıklarından ibaret kısa listeler halinde düzenlenirken, kimi zaman daha geniş ve detaylı listeler olarak da karşımıza çıkar.²² Dolayısıyla zahriye sayfalarında ya da daha geniş bir çerçevede vikâye sayfalarına yayılmış olan fihristler, metnin organik bir parçası olarak kabul edilmez. Mecmualarda ise, nüshada yer alan farklı eserlerin adlarının belirtildiği fihristlere sıklıkla zahriye sayfasında rastlanır.

İncelemeye konu olan koleksiyonda da Âşir Efendi tarafından hazırlandığı düşünülen fihrist örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin, *Envârü't-Tenzîl*'den seçme bölümler içeren bir nüshanın zahriye sayfasında, Âşir Efendi'nin el yazısıyla ve sayfadaki diğer tasarruflarından hareketle kendisine ait olduğu düşünülen bir fihrist yer almaktadır.²³ Bu örnek, yalnızca zahriye sayfasında kaydedilmiş kısa bir fihristtir. Buna karşılık, Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şeybânî'ye (ö. 189/805) ait *el-Asl* isimli eserin nüshasının başında yer alan ve önceki vikâye sayfalarında başlayan, beş varak boyunca devam eden geniş kapsamlı fihrist gibi daha kapsamlı örneklerle de rastlanmaktadır.²⁴ Bu tür geniş fihristlerin son satırları bu örnekte olduğu gibi zahriye sayfasına kaydedilebildiği gibi, özellikle cetveli örneklerde, zahriyeden önceki vikâye sayfalarında tamamlandığı da görülebilir.

“Mütalaa”, “müzakere”, “kıraat”, “tashih” ve “sema” gibi kayıtlar, zahriye sayfasında bulunabildiği gibi eserin sonunda da karşımıza çıkabilmektedir. Bu tercih, zahriye sayfasında yeterli alanın bulunup bulunmamasına bağlı olarak ortaya çıkan pratik bir sebepten kaynaklanabilir. Bununla birlikte, kaydı düşen kişinin tasarrufu ve şahsi tercihi de belirleyici rol oynayabilir.

Nüshaya dair notlardan ilk akla geleni müstensihe dair bilgilerdir. Her ne kadar istinsah kayıtları genellikle nüshaların sonunda yer alsa da, buna dair ipuçları bazen müellif hattı şeklinde²⁵ zahriye sayfasına düşülürken, bazen de müstensih'in önemli bir alim olması, kaydedilmeye değer bir husus olarak görülür. Nüshanın tamamı olmasa da, zahriye sayfasında yer alan bazı notlar, önemli bir şahsa aitse yanına kaydedilebilir. Örneğin, Âşir

²² Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 84.

²³ Süleymaniye Kütüphanesi (SK), Âşir Efendi Koleksiyonu (AE), 7, 1a. Bundan sonra kısaca: SK, AE.

²⁴ SK, AE 91, Ib-Vb, 1a.

²⁵ SK, AE 75, 1a.

Efendi 116 numarada bulunan bir temellük kaydının üzerine, Azmizâde Mustafa Hâletî'ye (ö. 1040/1631) ait olduğu belirtilen bir not düşülmüştür. Tamirat gördüğü anlaşılan bu zahriye sayfasının, söz konusu notun bulunduğu kısmı aynen korunmuş ve üzerine de kaydın önemini belirten “Azmizâde hattıdır” bilgisi yazılmıştır. Nüshaya dair benzer bir kayıt, müellif hattından veya ünlü bir âlimin nüshasından kopyalandığına dair olabilir. İlginç bir örnek ise alim kimliğiyle değil ünlü bir hattat olmasıyla bilinen Yâkût el-Musta'simî'nin nüshasından kopyalandığı zahriye sayfasına not edilmiş bir hadis kitabı olan *Şihâbü'l-Ahbâr*'dir. Nüshaların ya da kaynak nüshaların bir alime atfedilmesinin nüshanın ilmi değerini arttırdığı için not edildiği düşünülebilir. Ancak bu örnek gösteriyor ki ilmî bir değeri olmasa da kaligrafik bakımdan değerli olduğu düşünülen bir nüshadan kopyalanması da not düşülmeye değer görülmüş.²⁶

Yine nüsha ile ilgili bir başka kayıt türü, hatta bu çalışmada doğrudan nüshaya dair notlar olarak tasnif edilen kayıtlar nüshada eksik veya hata varsa, ya da takdim-tehir söz konusuysa, duruma dair yapılan ikazlardır. Âşir Efendi 20 numaralı nüshada haşiyelerde takdim ve tehir olduğu okuyanın buna dikkat etmesi gerektiği kırmızı mürekkeple belirtilmiştir.²⁷ Bu gibi notların genellikle “gaflet olunmaya” notu ile birlikte zahriyeye kaydedilmesi de dikkat çekici bir başka noktadır.²⁸

Bu tür kayıtlara ek olarak, zahriye sayfalarında karşılaşılan fevaid türleri fıkıh, hadis lügat, nahiv, şiir, kelâm-ı kibâr, tarihî veya gündelik olaylara dair başlıklar altında değerlendirilebilir.

Metinle ilgili hatta metin için gerekli olduğunu belirtebileceğimiz bir fevaid türü nüshada yer alan remizlere dair açıklamalardır. Remizler, özellikle şerh ve haşiyelerde açıklama getirilen kısım bir başka eserden alınmışsa, alıntı yapılan eseri imleyen kısaltmalardır. Benzer biçimde eser başka nüshalarla karşılaştırılmış ve bir nevi edisyon kritik yapılmışsa da diğer nüshaları imleyen remizler kullanılır. Remiz açıklamalarına bir örnek Âşir Efendi koleksiyonunda bulunan bir *Şerh-i Kasîde-i Tevhîdiyye*'nin zahriye sayfasında bulunuyor. 164 numaralı yazmanın 1a sayfasında “remz-i meşâyih ki...” şeklinde başlayan kayda göre ع Feridüddin Attar'a (ö. 618/1221), م Mesnevî'ye, س Hekim Sinan, yani Şeyhî'ye (ö. 832/1429'dan sonra), ق Şeyh Irâkî'ye (ö. 688/1289), ح Emîr Hüseyinî'ye (ö. 729/1329'dan sonra), گ ise sâhib-i *Gülşen-i Râz* Şeyh Mahmûd Şebüsterî'ye (ö. 720/1320) işaret etmektedir. Nitekim eserin derkenarlarında görülen beyitlerin bazılarında bu harfleri görmek mümkündür.

²⁶ “Bu, kâtiplerin kiblesi Yâkût el-Musta'simî'nin (ö. 698/1299) hattından nakledilmiştir. Allah, Azîz ve Vehhâb olan isimlerinin hürmetine bizi ve onu kitabı sağ eliyle kavrayanlardan eylesin (*Nukûle min haqq-i kûbleti 'l-küttâb Yâkût el-Musta'simî, ce'alena 'llâhu ve iyyâhu mimmen eḥaze yemînihi 'l-kitâb bi-hürmeti 'l-'azîzi 'l-vehhâb*), SK, AE 71, 1a.

²⁷ “Haşiyelerde bazı yerlerde takdim ve tehir bulunmaktadır; bu nedenle metni inceleyen kimse bu konuda basiretli olmalıdır” (*Ve fî aqvâli 'l-hâşiyeti takdîm ve te'hîr fî ba'zi 'l-mevâzi', felyekuni 'l-mute'ammilu 'alâ başiretin minhâ*), SK, AE 20, 1a.

²⁸ Bkz: SK, AE 103, 1a.

Zahriye sayfasında karşılaşılan fevaidlerin metinle ilgili olma ihtimali yanında metne yalnızca konu bakımından yakın olma ihtimali ya da hiç bir ilgisinin olmaması ihtimali de vardır. Örneğin müellifin bir başka eserinden alıntıların “Müellif dedi ki (*kāle’l-müellif*)” ya da “Müellif zikretti (*zekere’l-müellif*)” gibi notlarla yazıldığı görülebilir. Benzer şekilde eserle doğrudan ilgili olmasa da âlimlerden notlar da kaydedilmektedir. Koleksiyondaki Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî’ye (ö. 666/1268’den sonra) ait olan *Tuhfetü’l-Mülûk* nüshasında Bâyezîd-i Bistâmî’den (ö. 234/848 [?]) nakledilen bir söz bu bağlamda örnek teşkil eder.²⁹ Her zaman olmasa da çoğunlukla hadis türü eserlerin zahriyelerinde hadislerin kaydedilmesi yaygın bir tasarruftur. Yine yaygın fevâid türlerinden biri de ıstılahla ilgili açıklamalardır. Bu açıklamalar kimi zaman bir lügatten olabilmekle beraber³⁰ kimi zaman da bir ıstılah üzerine âlimler arası tartışmalar ya da farklı görüşler de³¹ kaydedilir.

Zahriye sayfasında sıklıkla karşılaşılan ne nüshayla ne de metinle doğrudan ilgisi olmayan fevâidler arasında beyitler ve kelâm-ı kibârlar gibi bayram namazı hutbesine dair³² ya da riyakâr ile münafık arasındaki fark³³ gibi kültürel hayata dair ipuçları sağlayabilecek olanlar da bulunur. Şimdiye kadar bir kısmı zikredilen bu örnekler, zahriye sayfalarının yalnızca yazmanın içeriğine dair teknik bilgiler değil, aynı zamanda mülkiyet devri, okuma ve değerlendirme süreçleri, metinler arası ilişkiler, ilmî otorite ve hatta gündelik yaşama dair izleri barındıran, çok katmanlı bir kültürel hafıza alanı olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

III. Zahriyede Mekânın Kullanımı

Bu araştırmanın temel amaçlarından biri, Osmanlı kitap kültüründe bir koleksiyon bağlamında zahriyeye düşülen kayıtlar için belirli bir tipolojinin ortaya konulup konulamayacağını tespit etmektir. Diğer bir deyişle, eser sahiplerinin zahriyeye not düşerken belli bir geleneği takip edip etmediklerini sorgulamaktır. Bunu anlamak için öncelikle zahriye sayfasını bölümlere ayırmak ve numaralandırmak gerekiyordu. Sayfanın genel merkezini ve farklı kenarlarını belirlemek amacıyla 3×3’lük toplam dokuz bölge belirlendi. Böylece hangi tür kayıtların sayfanın hangi kısımlarına kaydedilme eğiliminde olduğu istatistiksel olarak analiz edilebildi.

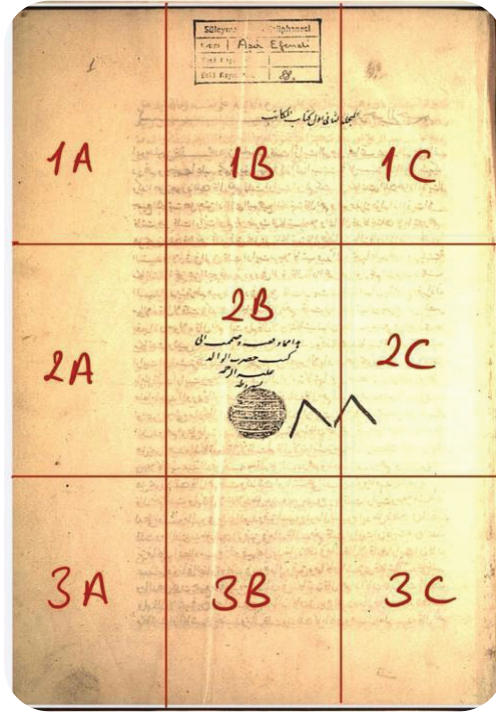
²⁹ SK, AE 93 1a.

³⁰ *Muhtâr*’dan “dün” kelimesinin açıklamasına dair alıntı. SK, AE 20 1a; *Kâmûs*’dan es-Süheylî ismine dair bir not, AE 46, 1a.

³¹ SK, AE 118, 1a.

³² SK, AE 93 1a.

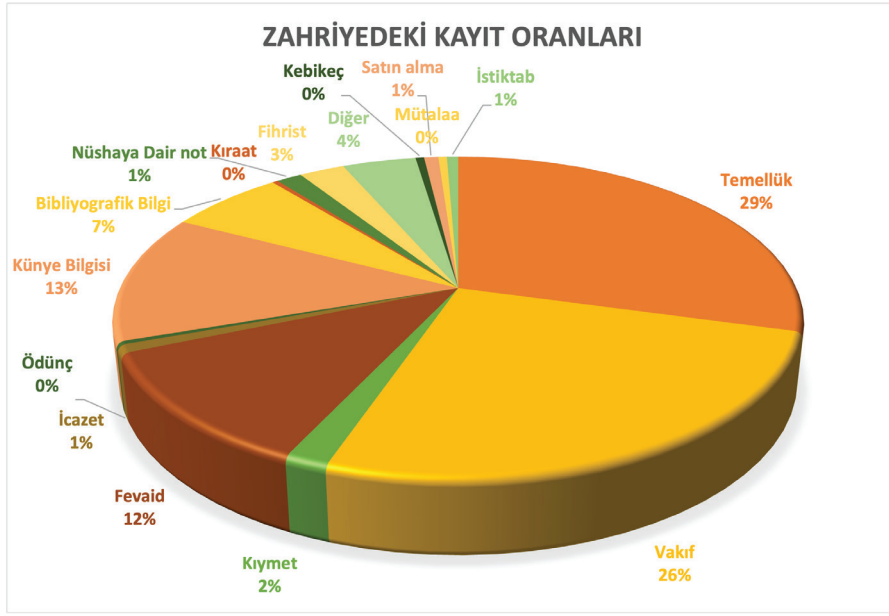
³³ SK, AE 93 1a.

Görsel 1: Zahriye sayfasının analiz edilmek üzere yapılan bölümlendirmesi

Mekânsal tasarrufları daha iyi değerlendirebilmek için kayıtların da içeriğine göre sınıflandırılması gerekiyordu.

Kayıtlar öncelikle yazı ve mühürler olmak üzere iki teknik kategoriye ayrıldı; ardından içeriklerine göre tanımlandı. Yapılan tasnif sonucunda yirmiden fazla farklı kayıt türü tespit edildi. Bunlardan sekizi doğrudan esere ilişkin olup icazetler, künye bilgileri, bibliyografik bilgiler, kıraat, mütalaa, sema ve tashih kayıtları ile fihristler olarak sıralanabilir. Nüshaya dair kayıtlar arasında ise temellük, vakıf, satın alma, istiktab, istinsah, hibe, ödünç ve rehin kayıtları yer almaktadır. Ayrıca nüshaya dair çeşitli ikaz ve notların yanı sıra katalog ve kıymet bilgileri de kaydedilmiştir. Fevâid olarak adlandırılan kayıtlar ise kendi içinde fıkıh, hadis, lügat, nahiv, belagat, şiir, kelâm-ı kibar, tarihî olaylar ve gündelik olaylar gibi alt başlıklara ayrılmıştır. Ancak yazmalardaki kayıtları tasnif etmek her zaman bu kadar net bir çerçeveye oturtulamayabilir. Örneğin, eserle ilgili olduğu durumda bibliyografik bilgi olarak sınıflandırılan bir kayıt, eserden bağımsız bir bilgi olduğunda fevâid olarak değerlendirilmiştir. Benzer istisnaların diğer kayıt türleri için de geçerli olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Görsel 2: AE Koleksiyonundaki nüshaların zahriyelerinde yer alan kayıt türleri ve oranları

Kayıtların türlerine göre tasnif edilmesinin ardından, zahriye sayfalarındaki genel dağılımı ortaya koymak için öncelikle kayıtların oranları, ardından hangi kayıtların sayfanın hangi bölümlerine kaydedildiği istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Kayıt oranları iki farklı bakış açısıyla ele alınmıştır. İlk olarak, ortalama bir zahriye sayfasında hangi tür kayıtların ne oranda bulunduğunu görmek amacıyla genel yüzdelik dağılım incelenmiştir. Ancak bu oranlar hesaplanırken katalog kayıtları analize dahil edilmemiştir. Bu hariç bırakmanın amacı, koleksiyondaki her zahriye sayfasında bulunan Süleymaniye Kütüphanesi'ne ait mühür ve eski rakamlarla yazılmış koleksiyon numarasının modern dönem öncesi düşülen kayıtların dağılımını istatistiksel olarak etkilemesi olasılığıdır. Koleksiyon numaraları ve satır sayısı bilgileri, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan diğer koleksiyonlarda da yaygın olarak görüldüğünden veri tabanına eklenmekle birlikte malikler tarafından değil sonraki dönemlerde kütüphaneciler tarafından yazılan kayıtlar olarak değerlendirildi ve oran hesaplamasına dahil edilmedi.

Katalog kayıtları dışarıda bırakıldığında temellük ve vakıf kayıtlarının diğer türlere kıyasla baskın olduğu görülmektedir. Âşir Efendi Koleksiyonunun vakfedilmiş bir koleksiyon olması nedeniyle, her yazmanın zahriyesine aynı vakıf kaydı standart bir biçimde işlenmiştir. Bu durum vakıf kayıtlarının oranını artırmış gibi görünse de Osmanlı'dan günümüze ulaşan koleksiyonların büyük ölçüde vakfedilmiş koleksiyonlar olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu tablo genel görünümün çok dışında bir sonuç değildir. Temellük kayıtları ise yalnızca Âşir Efendi'nin şahsi tasarruflarıyla sınırlı kalmayıp zahriyelerde farklı maliklere ait kayıtlar da sıklıkla görülebilir. Dolayısıyla temellük kayıtlarının zahriye sayfalarındaki en yaygın kayıt türü olduğunu söylemek mümkündür.

Bununla birlikte, doğrudan mülkiyete işaret eden temellük kayıtlarının yanı sıra mütalaa, istiktab ve satın alma gibi kayıtların da dolaylı biçimde mülkiyet ilişkisini yansıttığı göz önünde bulundurulduğunda, zahriye sayfalarındaki kayıtların büyük oranda mülkiyetle ilişkili olduğu söylenilebilir.

Bu noktada yalnızca kayıt türlerinin kendi içlerindeki oranlarını değil, çalışmada incelenen yazmaların temellük kaydı içerme oranını da değerlendirmek önemlidir. Bir zahriyede birden fazla temellük kaydının alt alta sıralanması oldukça yaygın bir durumdur. Bu nedenle, tüm zahriyeler içerisinde temellük kaydı barındıranların oranı daha açıklayıcı bir veri sunmaktadır. Âşir Efendi Koleksiyonunda temellük kaydı bulunan zahriyelerin oranı %55'in üzerindedir. Ancak burada veri tabanına yalnızca zahriye sayfalarının kaydedildiğini de belirtmek gerekmektedir. Zahriye sayfasına nispetle daha az karşılaşılsa da bazı temellük kayıtlarının vikaye sayfalarında yer aldığı bilinmektedir. Bu nedenle, yazmaların tüm sayfaları dikkate alındığında temellük kaydı içeren nüshaların daha da fazla olacağı öngörülebilir.

Zahriyelerde temellük kayıtlarından (%29) sonra en sık karşılaşılan kayıtlar künye bilgileri (%13) ve fevâidlerdir (%12). Tüm kayıtlar içindeki bu yüzdelik dağılıma karşılık, künye bilgisine sahip yazmaların oranı %56 olarak hesaplanmıştır.

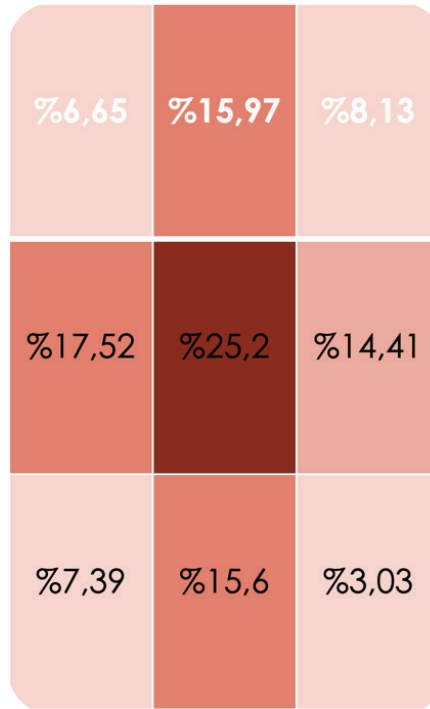
Bu noktada, zahriye sayfasının niteliğini yeniden ele almak önemlidir. Yazma nüshalarının yalnızca yarısından biraz fazlasında künye bilgisi bulunması, zahriyenin her zaman bir iç kapak görevi görmediğini ve eserin künye bilgilerini içeren zorunlu bir alan olmadığını göstermektedir. Âşir Efendi Koleksiyonu özelinde yapılan incelemelerde, bazı eserlerin künye bilgilerinin Âşir Efendi tarafından kaydedildiği, diğer notlarıyla yapılan karşılaştırmalar sayesinde tespit edilmiştir. Bu durum, müstensihlerin istinsah ettikleri eserlerin künye bilgilerini zahriyeye kaydetmelerinin oldukça nadir bir uygulama olduğunu ortaya koymaktadır.

İncelenen koleksiyon üzerinden değerlendirildiğinde, künye bilgilerinin zahriye sayfalarına yazılmasının çoğunlukla nüshanın sonraki sahiplerine ait bir tasarruf olduğu söylenebilir. Oransal olarak künye bilgileri ile doğrudan ilişkili olan bibliyografik bilgiler, toplam kayıtların %7'sini oluşturmaktadır, ancak bu bilgilerin nüshalar içinde bulunma oranı %36 olarak hesaplanmıştır. Başka bir deyişle, künye bilgisine sahip nüshaların yarısından fazlasında, eser hakkında daha fazla bilgi içeren ek kayıtlar yer almaktadır.

Fevâidler toplamı itibarıyla künye bilgilerine yakın bir yekuna sahip olmakla birlikte koleksiyondaki fevâid içeren nüsha oranı yaklaşık %5'tir. Tüm kayıtlar içindeki oranının %12 olmasına karşılık fevâid içeren zahriye sayfalarının oranının düşmesi genellikle aynı zahriye sayfasında birden fazla fevâid notunun bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Nüshanın tarihi bakımından önem taşıyan ve Osmanlı yazma-kitap kültürü bakımından bize oldukça zengin bilgiler sağlayan istiktab, ödünç, kıraat, kıymet gibi notlar ve nüshaya dair düşülen bazı notlar ve ikazlar koleksiyondaki nüshalarda daha seyrek rastladığımız notlardır.

Kayıtların oranları belirlendikten sonra, çalışmanın ikinci önemli sorusu olan zahriye sayfasındaki konumlandırmaları incelemek gerekmektedir. Öncelikle sayfanın hangi kısmına daha fazla kayıt düşüldüğü, ardından hangi kayıt türlerinin belirli bölgelere yoğunlaştığı değerlendirilmelidir. Sayfanın bölümlenme yöntemi yukarıda açıklanmıştır. Ancak oranlarla ilgili metodolojik bir ayrıntıya dikkat edilmelidir: Her bir bölgedeki oran, toplam içindeki oran olarak hesaplanmış olsa da kayıtlar çoğu zaman tek bir bölgeyle sınırlı kalmamaktadır. Örneğin, bir kayıt hem 1B hem de 1C bölgesine yayılmış olabilir veya bir not hem birinci hem de ikinci satırda B ve C sütunlarına taşabilir. Bu nedenle oran hesaplanırken mükerrer kayıtlar sayılmıştır.

Görsel 3: Zahriye sayfasındaki kayıtların mekânsal dağılım oranları

Bu metodolojik yaklaşımın amacı, kayıtları tek tek oranlamaktan ziyade, sayfanın belirli bölgelerindeki yoğunlukları tespit etmek ve hangi bölümlerin daha fazla tercih edildiğini ortaya koymaktır. Nitekim bu yöntemle yazma eser araştırmacılarının gözlemlediği ve tahmin ettiği mekânsal kullanımın istatistiksel bir karşılığını da görülmüş oldu. Ortaya çıkan veriyi en basit şekilde kayıtların yaygın olarak sayfanın köşelerinden ziyade orta kısımlarına yazıldığı şeklinde özetlemek mümkündür.

En fazla kaydın, sayfanın merkezi konumunda olan 2B mahallinde toplandığı tespit edilmiştir. Bu bölgede en sık rastlanan kayıt türü %42 oranıyla vakıf kayıtlarıdır. Aynı oranlamayı bir başka şekilde ifade etmek de mümkündür; vakıf kayıtlarının %50'si 2B kısmına yazılmıştır. Vakıf kayıtlarını oransal olarak katalog bilgileri ve temellük kayıtları takip etmektedir.

Bir sonraki yoğun bölge ise 2A, yani sol sütunun orta kısmıdır. Bu mahalde en fazla görülen kayıt türü %53 oranıyla temellük kayıtlarıdır; ardından katalog ve vakıf kayıtları gelmektedir.

Aynı şekilde temellük kayıtlarının kendi içindeki oranlara bakıldığında %68'inin 2A mahalline yazıldığı görülmektedir. Yoğunluk görülen bir diğer bölge olan 1B'de en fazla künye ve katalog bilgileri ardından fevâidler ve bibliyografik bilgiler gelir. 3B kesiminde ise yoğunluk katalog ve vakıf kayıtları ardından fevâid kayıtları şeklindedir.

Dolayısıyla vakıf kayıtlarının sayfanın merkezine, temellük kayıtlarının sayfanın sol sütununa künye bilgilerinin ise sayfanın üst kısmına yazılma teamülünün olduğunu söylemek mümkündür. Kayıtların yazıldığı kısımları öncelikle uygulama açısından ele almak gerekirse en az kaydın görüldüğü sağ sütunun kayıt düşmek bakımından çok da pratik olmadığı söylenebilir. Buna karşılık yazmaların en fazla zarar gören kısımlarının köşeler ve sağ kenar olduğu göz önünde bulundurulduğu zaman bu kısımlara yazılan notların uzun vadede kalıcı olmama ihtimali mevcuttur. Dolayısıyla sayfanın ilk zarar göreceği köşelerine yazmamak veya kitap ciltlendikten sonra dikişlerin olduğu tarafa yazmak zor olacağı için pratik gerekler bakımından da sayfadaki kayıt mahallerinin tercih edilmesi anlaşılabilir. Ancak her bölge için ayrı ayrı istatistiklere bakıldığında pratik sebeplerin ötesinde belli kayıtların belli kesimlere yazılma eğiliminin olduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir. Vakıf kayıtları büyük çoğunlukla sayfanın tam merkezine yazılırken, temellük kayıtları A sütununa, künye bilgileri 1. satırın B sütununa ve katalog bilgileri de 3. satırın B sütununa yazılmaya eğilimlidir.

Künye bilgilerinin bir nevi başlık olarak düşünüldüğünden sayfanın üst kısmına yazılması anlaşılabilir bir eğilimdir. Benzer biçimde zahriyelere en son düşülen kayıtlar olan katalog bilgileri olduğundan sayfanın daha az kullanılan alt ve sağ taraflarına doğru yazılması anlaşılabilir. Diğer taraftan mülkiyete işaret eden kayıtların sayfanın en kalıcı olmayan kısmına düşülmesi Osmanlı'da koleksiyonerlerin, maliklerine ve not düşen diğer aktörlerin bu kayıtlara olan yaklaşımıyla uyumlu görünmektedir. Nitekim mülkiyet kayıtlarında çokça gördüğümüz "geçici olarak filancanın sahipliğinde (*fî nevbeti fülân*)" ifadesi kitapların mülkiyetinin geçici bir nöbet olduğu fikrini yansıtır. Diğer taraftan vakıf kayıtlarının sayfanın merkezine yazılması da vakıf olgusunun nasıl kalıcı bir

imgesi olduğunun göstergesi olarak okunabilir. Vakıf kayıtlarının zahriyenin merkezine yazılmasının yanı sıra kitapların farklı sayfalarına da vakıf ibarelerinin eklenmesi bu kalıcılık imgesini destekleyen pratiklerdir.

Zahriye sayfasının bir tipolojisini çıkarmak araştırmanın temel amaçlarından biri olduğu için yalnızca mekânın kullanımı değil kayıtların başka özellikleri da bu araştırma sırasında istatistiksel olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Zahriye sayfasına düşülen kayıtların dili de önemli bir veridir. Âşir Efendi Koleksiyonu’nun seçiminde koleksiyonun konu ve dil bakımından çeşitlilik gösteren eserler içermesinin önemli bir etken olduğunu belirtmiştik. Böylece kayıtların dilini eserlerin dilinden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün olacaktır. Koleksiyondaki tüm kayıtlar oranlandığında kayıtların %82’si Arapça %17’si Türkçe ve %1’den daha azı Farsçadır. Ancak tüm kayıtların oranlarını verirken bahsi geçtiği gibi katalog kayıtları çok büyük ölçüde modern dönemde yapılan kataloglama çalışmaları sırasında düşülen kayıtlar oldukları için zahriyelerin vakfedildiği dönemde nasıl bir görünüme sahip olduklarını görmek için bu muahhar kayıtları dışarıda bırakmak bir seçenektir. Nitekim Süleymaniye Kütüphanesi’ne ait cumhuriyet döneminde hazırlanmış Latin harfli bir kütüphane mührü veritabanına Türkçe olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla katalog kayıtları dışarıda bırakılarak yapılan oranlamada Arapça kayıtların oranı %98, Türkçe kayıtlar %1.5 ve yine Farsça kayıtlar %1’den daha azdır. Nitekim koleksiyondaki eserlerin çoğunluğu %78 ile Arapça olup %17 Türkçe ve %5 oranında Farsça eser içermektedir. Dolayısıyla kayıtların dili büyük ölçüde eserlerin dil dağılımıyla uyumlu olup Arapça ağırlığının belirgin şekilde öne çıktığı söylenebilir.

Türkçe notların türü en fazla nüshaya dair olanlardır. Ardından kıymet kayıtları ve fevâidler gelir. Oldukça nadir olmakla birlikte “Ya Rab! İki cihanda Mehmed saîd ola.” örneğindeki gibi Türkçe istifli mühürler görülebilir.³⁴ Farsça notlar ise zaten oldukça az olmakla birlikte genellikle beyit şeklindedir.

IV. Âşir Efendi’nin Zahriye Sayfası Tasarrufları

Zahriye sayfası tipolojisi olarak başlayan araştırma, Âşir Efendi’nin zahriye sayfasındaki kendine has tasarruflarının da dikkate değer olduğu ortaya koymuştur. Koleksiyondaki yazmalarda önceden bulunan kayıtlar ve Âşir Efendi’ye ait kayıtların ayırt edilmesi Âşir Efendi’ye ait olduğu kesin olan temellük ve mütalaa gibi kayıtlarla yazı ve kalem eşleştirmesi sayesinde mümkün olmaktadır. Kayıtların zamansal takibiyle Âşir Efendi’nin gençliğinden yaşlılığına kadar koleksiyonu bir araya getirmesi de izlenebilmektedir. Bu araştırmanın kapsamı zahriye sayfalarının tipolojisiyle sınırlı olmakla birlikte

³⁴ SK, AE 163, 1a.

koleksiyonun bütüncül bir incelemesi bir Osmanlı şeyhülislamının ilmî biyografisini bir ölçüde ortaya koyabilecek düzeyde bilgiyi sağlar. Diğer taraftan yalnızca zahriye sayfalarının incelemesi bile Âşir Efendi'nin ilmi hayatına dair önemli ipuçları vermeye elverişlidir.

Âşir Efendi'nin biyografisini ve ilmî hayatını ortaya koymak bir başka araştırmanın konusu olduğundan burada Âşir Efendi'nin zahriye tasarruflarına odaklanılacaktır. Âşir Efendi'nin zahriye sayfalarındaki en göze çarpan notları temellük kayıtlarıdır. Âşir Efendi Koleksiyonu'nda yer alan yazmaların büyük kısmı, doğrudan kendisi tarafından mülk edinildiğini gösteren temellük kayıtlarını ihtiva etmektedir. Koleksiyonda yer alan 476 yazmanın 255'inde, Âşir Efendi'nin bizzat düştüğü temellük kayıtları tespit edilmiştir. Bu kayıtların bir kısmı yalnızca sade bir mülkiyet ifadesinden ibaretken, önemli bir bölümü dua cümleleri, tarih ve biyografik notlarla zenginleştirilmiş ayrıntılı metinlerden oluşmaktadır. Ayrıca temellük kayıtlarına eşlik eden mütalaa ve istiktab gibi kayıtlar da göz önüne alındığında, Âşir Efendi'nin zahriye sayfalarındaki kişisel tasarrufunun daha da yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Âşir Efendi'nin temellük kayıtları biçimsel çeşitlilikleri bakımından dikkat çekicidir. Bazı kayıtlarda yalnızca “Bu değersiz kul Âşir'in kitaplarındandır (*min kütübi'l-ḥakīr Âşir*)”³⁵ veya “Değersiz kul Âşir bu nüshanın sahibidir (*istaṣḥabehu'l-ḥakīr Âşir*)”³⁶ gibi kısa ve tarihsiz ifadeler tercih edilirken, çoğu kayıtta dua cümleleriyle başlayan ve ayrıntılı tarih bilgisi içeren uzun metinler bulunmaktadır. Kayıtlarda sıkça karşılaşılan dua kalıpları arasında başlangıçlarda “Allah bana yeter (*Allāhu ḥasbī*)”, “Aziz kılan O'dur (*Hüve'l-mu'izz*)”, “Allah'a hamdolsun (*Elhamdülillāh*)” bitişlerde ise “Allah o kişi için / onunla olur (*kāna'llāhu leh*)”, “Bağışlansın (*ufīra leh*)” ve “Affedilsin (*ufīye 'anh*)” ifadeleri yer alır. Hem anlam hem de lafız bakımından oldukça zarif bir dua kalıbı olan “Allah o kişi için / onunla olur (*kāna'llāhu leh*)” klasik bir vecize olan “Kim Allah için olursa Allah da onun için / onunla olur (*men kāne lillāhi kāna'llāhu lehū*)” cümlesinin bir parçasıdır. Âşir Efendi bu yaygın kalıbın ikinci kısmını kullanırken zaman zaman “Her işin evvelinde ve âhırinde (*fī'l-mevārid ve'l-meṣādir*)” eklemesini yaparak ifadeye bağlamsal bir genişlik katar.

Âşir Efendi'nin zahriye sayfalarında yer alan temellük kayıtları, yalnızca bir mülkiyet beyanı olmanın ötesinde, dua ve tevekkül ifadeleriyle zenginleşmiş kişisel bir dindarlığın da izlerini taşır. Bu ifadeler, Âşir Efendi'nin kitaplarla kurduğu ilişkinin yalnızca ilmî ya da maddi değil, aynı zamanda manevi bir boyut taşıdığını gösterir. Özellikle “Allah bana yeter (*Allāhu ḥasbī*)”, “Aziz kılan O'dur (*Hüve'l-mu'izz*)” gibi cümleler koleksiyonerin sahiplik

³⁵ SK, AE 61, 1a.

³⁶ SK, AE 126, 1a.

iddiasını mutlaklaştırmaktan ziyade Allah'a tevekkülle çerçeveleyen bir anlayışa işaret eder. Diğer temellük ya da vakıf kayıtlarında da sıkça görülen bu dua ifadeleri, sadece bireysel bir dindarlığın değil, aynı zamanda Osmanlı kitap kültüründe yerleşmiş olan tevekkül ve vakıf anlayışının da temsili olarak okunabilir. Zahriye sayfalarına düşülen bu dualar, malikin kitapla kurduğu ilişkiyi kayıt altına alırken, aynı zamanda bu ilişkinin sınırlarını ve yönünü de belirleyen anlam yüklü bir çerçeve sunar.

Temellük kayıtlarında dikkat çeken bir diğer husus, tarihlendirme biçimidir. Tarihsiz kayıtların yekûn içerisindeki oranı oldukça düşüktür. Koleksiyondaki tüm mülkiyet kayıtlarının %57'si tarih içerirken, Âşir Efendi'ye ait temellük kayıtlarında bu oran %91'e ulaşmaktadır. Bu yüksek oran, Âşir Efendi'nin koleksiyon oluşturma sürecini sistemli ve bilinçli bir şekilde yürüttüğünü, her edinimi kayda geçirirken zamansal bağlamı özellikle vurguladığını göstermektedir. En erken tarihli kayıt 1160 (1747-48) yılına aittir.³⁷ Bu tarih, Âşir Efendi'nin henüz 18 yaşındayken ilk mülkiyet kaydını düşüğünü göstermektedir. En geç tarihli kayıt ise 1214 (1799-1800) yılına aittir;³⁸ bu tarih, onun vefatından beş yıl öncesine ve kütüphane vakfiyesinin düzenlendiği yıla tekabül etmektedir. En yoğun şekilde temellük kaydı düşülen tarih 1176'dır (1762-63). Zira 29 yazma nüshada Âşir Efendi'nin mülkiyet kayıtları 1176 tarihlidir.³⁹ Dikkat çekici olan ise, aynı yıl atılmış bu kayıtların dahi birbirinin aynısı olmamasıdır. Bu durum, Âşir Efendi'nin temellük kayıtlarını tek seferde ve topluca değil; kitapları edindikçe, farklı zamanlarda ve farklı formlarda kayda geçirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Söz konusu kayıtların biçimsel çeşitliliği ve tarih dağılımı, Âşir Efendi'nin yazma koleksiyonu oluşturma sürecini zamana yayılan bir faaliyet olarak sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum, özellikle bir başka büyük ve meşhur koleksiyoner Hacı Beşir Ağa'nın (ö. 1159/1746) temellük kayıtlarıyla karşılaştırıldığında daha belirgin hale gelir. Hacı Beşir Ağa'nın temellük kayıtları genellikle aynı kalıpla, belirli bir dönemde, toplu olarak atılmış izlenimi verirken;⁴⁰ Âşir Efendi'nin kayıtları koleksiyonerliğinin zamansal derinliğini ve kişisel ilgisini yansıtan bir çeşitlilik gösterir.

Âşir Efendi'nin temellük notları ile ilgili değinilmesi gereken bir başka nokta kendisini tavsif etme biçimidir. Her ne kadar önemli bir ilim adamı olması hasebiyle resmi görevlerinin kronolojisini bilsek de, kendini tanımlarken kendisinden bahsetme biçimiyle önemli ipuçları sağlar. En erken tarihli temellüklerinden birinde kendisini Reîsülküttâb

³⁷ SK, AE 54, 1a; 226, 1a; 355, 1a; 365, 1a.

³⁸ SK, AE 18, 1a.

³⁹ SK, AE 13, 1a; 50, 1a; 52, 1a; 53, 1a; 67, 1a; 122, 1a; 123, 1a; 140, 1a; 155, 1a; 176, 1a; 190, 1a; 197, 1a; 201, 1a; 229, 1a; 230, 1a; 233, 1a; 260, 1a; 268, 1a; 279, 1a; 297, 1a; 331, 1a; 350, 1a; 417, 1a; 442, 1a; 444, 1a; 451, 1a; 452, 1a; 458, 1a; 1a; 468, 1a.

⁴⁰ Hacı Beşir Ağa'nın temellük kayıtları bkz: Elif Derin, *Manuscript Collections of the Chief Harem Eunuchs in the Early Modern Ottoman Empire* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2022), 61-66.

Mustafa'nın oğlu olarak niteler. Bu nitelemeyi zaman zaman farklı biçimlerde tekrarlar. Örneğin H. 1160 (1747-48) tarihli bir kayıta "Reîsülküttâb Mustafa oğlu Mustafa (*Muştafâ bin Muştafâ er-reîsülküttâb*)"⁴¹ şeklinde yazarken H. 1168'de (1754-55) "Reîs[ülküttâb] ve büyük âlimin oğlu Mustafa Âşir (*Muştafâ el-Âşir ibn-i reîs el-fâzıl el-bâhir*)" şeklinde⁴² H. 1171'de (1757-58) ise "Merhum Reîs[ülküttâb] ve büyük âlimin oğlu Mustafa Âşir (*Muştafâ Âşir ibni'l-merhûm er-reîs el-bâhir*)" şeklinde yazar. Yanı sıra birçok temellük kaydında da adının sonuna "Reîs[ülküttâb] oğlu (*Reîszâde*)" ifadesini ekler.⁴³ H. 1183 (1769-70) yılına geldiğimizde Âşir Efendi o sırada Yenişehir-i Fenâr kadısı olduğunu belirtir.⁴⁴ H. 1191 (1777-78) yılında kaydettiği tüm temellük notlarında ise kendisini Bursa kadısı olarak niteler.⁴⁵ H. 1196 (1781-82) yılına ait bir kayıta ise kendisini "En değerli beldelerin geçmişteki kadısı Mustafa Âşir (*Muştafâ 'Âşir el-kâdî fi'l-mâdî bi-eşrefi'l-erâdî*)" olarak niteler.⁴⁶ Nitekim 1781'de Mekke kadısı olarak görev yaptığı bilinmektedir.⁴⁷ Bundan sonraki kayıtlarında da kendisinden sabık Anadolu Kazaskeri (*el-kâdî fi'l-ğābir li-'asker-i Anaṭoli*), sabık Rumeli Kazaskeri (*el-kâdî fi'l-māzî li-'asker-i Rūmili*), ya da İstanbul Müftüsü (*el-müftî bi-dāri'l-hilāfe*) olarak bahseder. Kayıtlardaki bu gibi detaylar malikin biyografisi hakkında bilgi verdiği gibi tarihi olmayan kayıtların da tarihlerini belirlememize imkân tanımakta ve böylece biyografi inşa sürecine önemli katkılar sağlamaktadır.

Mülkiyet ifade eden kayıtlar dışında mülkiyete dolaylı olarak işaret eden başka kayıtlar da Âşir Efendi'nin kitaplarla olan ilişkisine dair daha fazla fikir verir. Örneğin mütalaa kayıtları bir kitabı edindiğinde hemen atabileceği kayıtlar değildir, kitabın mütalaa için belli bir zaman gerekir. Bu yazmalarda mütalaa kayıtlarından ayrı bir temellük kaydı bulunmadığına göre ya Âşir Efendi kitapları edinirken mütalaa etme planıyla alıyordu ve kayıt düşmeyi geciktiriyordu ya da aldığı kitaplara alır almaz kayıt düşmüyordu. Âşir Efendi'nin hattat olduğunu ve kendisinin de kitap istinsah ettiğini biliyoruz. Bu yazmalara istinsah kaydı düştüğü gibi zahriyelerine de ayrıca eseri kendi yazdığını belirten ikinci bir not düşmektedir. Örneğin AE 393 numaranın zahriyesinde Âşir Efendi'nin bu eseri kendisi ve ondan faydalanacaklar için 1198'de istinsah ettiğini belirtir.

Kendi çoğalttığı eserler yanında Âşir Efendi bazı nüshaları da siparişle yazdırmıştır. Nitekim bu eserlerde de müstensihler Âşir Efendi için çoğalttıklarını belirtse de Âşir

⁴¹ SK, AE 355, 1a.

⁴² SK, AE 196, 1a.

⁴³ SK, AE 13, 1a; 123, 1a; 132, 1a.

⁴⁴ SK, AE 422, 1a.

⁴⁵ SK, AE 264, 1a; 265, 1a; 276, 1a; 427, 1a; 432, 1a; 440, 1a; 467, 1a; 172, 1a; 70, 1a.

⁴⁶ SK, AE 138, 1a.

⁴⁷ Mehmet İpşirli, "Âşir Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 8.

Efendi zahriyeye “istiktâb kaydı” düşer.⁴⁸ Söz konusu istiktâb kayıtlarının yanı sıra yine doğrudan “bu nüshaya mâlik oldu (*temellekehû*)” gibi mülkiyet ifadeleriyle belirtilmeyen, fakat mülkiyeti açıkça ortaya koyan “iştirâ” kayıtları da önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁹ Bu kayıtlar, yalnızca mülkiyetin nasıl elde edildiğini değil, aynı zamanda eserin daha önceki sahibi, alım şekli, hatta kimi zaman alımın duygusal ve sosyal bağlamını da yansıtır. Bazı iştirâ kayıtlarında yalnızca şer‘an geçerli bir alışveriş yapıldığı belirtilmekle yetinilirken, özellikle terekelerden yapılan alımlarda kime ait olduğu ayrıntılı şekilde zikredilir. Nitekim Âşir Efendi’nin, kız kardeşlerinden biriyle evli olduğu bilinen Ahmet Resmî Efendi’nin (ö.1783) terekесinden kitaplar satın aldığını belirttiği kayıtlar mevcuttur.⁵⁰ Benzer şekilde, duygusal tonu oldukça yüksek olan bir diğer örnek ise Arapgirî Halil Efendi’nin (ö.1769) terekесine aittir. Âşir Efendi bu yazmada şu ifadeyi kaydeder:

El-mülkü lillâh. Innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci‘ün... İşbu mecmû‘a-i nefisemi tertîb ve kendi haţtıyla tezbîr iden, fuţalâ-yı ‘asr ve şulahâ-yı dehrden yâr-gâr ve enîs-i ğamküsarım ‘Arabgirî Halîl Efendi ki, Medîne-i Yenîşehr-i Fenâr bi’l-ibtılâ-i hükümetimiz esnâsında isâr nâibimiz iken 1183 senesi Rebî‘u’l-âhîrinin on beşinci Cum‘a günü kable’z-zuhûr vâsıl-ı rahmet-i Cenâb-ı Yezdân olub terekесinden yâdigâr olmak için bununla beş mecmû‘ası alınmışdır rahmeten li’llâh ve ene’l-fakîr Mustafâ ‘Âşir.⁵¹

Bu kayıt, yalnızca mülkiyeti belgeleyen bir not değildir; aynı zamanda hem Halil Efendi’ye duyulan kişisel yakınlığı hem de yazmanın hatıra olarak muhafaza edilmesini ortaya koyar. Bu tür iştirâ kayıtları, Âşir Efendi’nin yazmalara yalnızca bir bilgi kaynağı olarak değil, aynı zamanda kişisel ve sosyal hafızanın taşıyıcıları olarak da yaklaştığını göstermektedir.

Âşir Efendi’nin edindiği kitapları okuduğunu yalnızca mütalaa kayıtlarından değil eserlerin içeriğine dair zahriyelere düştüğü bibliyografik notlardan, icazet ya da sebetlerden de takip edebiliyoruz. Bazı eserlerin zahriyelerinde farklı kaynaklardan ama çoğu zaman *Keşfü’z-zünûn*’dan eserle ilgili alıntılar yazılmıştır. Bu alıntıların tamamı Âşir Efendi’ye ait olmamakla birlikte bazılarında adını yazmış olduğu için bazılarında da elyazısından Âşir Efendi’ye ait oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin Âşir Efendi 87 numarada yer alan *el-Asl* kitabının zahriyesine birkaç farklı kaynaktan bibliyografik bilgi kaydetmiştir.

⁴⁸ Örnek olarak bkz.. SK, AE 77, 1a; 94, 1a; 119,1a; 121, 1a.

⁴⁹ Örnek olarak bkz.. SK, AE 6, 1a; 110, 1a; 144, 1a.

⁵⁰ Bkz. SK, AE 262, 1a.

⁵¹ SK, AE 463, 1a.

İlk olarak *Keşfü’z-zünûn*’dan ardından *el-Cevâhirü’l-Mudiyye*’den⁵² ve sonra *Reddü’l-Muhtâr*⁵³ eserinden *el-Asl*’ın ravilerine dair alıntılar kaydetmiştir. Diğer eserlerde tek bir bibliyografik eserden alıntı yapmayı yeterli bulduğu halde bu kitapta birden fazla alıntı bulunur ve *Reddü’l-Muhtâr*’dan yaptığı alıntının sonuna konuyla ilgili daha fazla bilgi için eserin kendisine bakılmasını da söyler. Eserin içeriği hakkında biraz bilgi Âşir Efendi’nin bu tasarrufunu anlamlandırmaya yardımcı olur. Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) ve yer yer de iki öğrencisinin görüşlerini aktaran bu eser müellifin pek çok öğrencisi tarafından nakledilmiştir. Dolayısıyla Âşir Efendi de ravilerle ilgili kaynaklarda yer alan bilgileri zahriye sayfasına not düşer. Söz konusu bibliyografik bilgilerin yanında aynı nüshada sayfanın en altındaki kayıt ise Âşir Efendi’nin senedini eserin müellifi olan İmam Muhammed eş-Şeybânî’ye bağlar.⁵⁴

Yine Âşir Efendi 94 numaradaki *Telhîsu’l-Câmi’ü’l-Kebîr*’in zahriyesinde *Keşfü’z-zünûn*’dan uzun bir alıntı bulunur. Bu eser İmam Muhammed’in *el-Câmi’u’l-Kebîr* adlı fıkıh eserinin bir ihtisarıdır ve bu telhis üzerine pek çok şerh çalışması yapılmıştır. Âşir Efendi yapılan bu şerhleri isimleri, müellifleri ve tarihleriyle birlikte *Keşfü’z-zünûn*’dan alıntılanarak zahriye sayfasına kaydeder. Bu notlar Âşir Efendi’nin eserlerin akademik ve entelektüel bağlamına dair yoğun bir ilişki kurduğunu gösterir. Söz konusu şerhlerle ilgili yaptığı alıntılar da sadece bir eserin değil, aynı zamanda bir külliyyatın üzerinde yoğunlaşmış bir okuma sürecini işaret eder. Bu kayıtlar Âşir Efendi’nin sistematik bir şekilde kaynakları bir araya getirdiğini ve eserler üzerindeki düşünsel birikimini nasıl yapılandırıldığını gösterebilir.

Sonuç

Bugüne kadar vakıf kayıtlarının genellikle zahriyeye düştüğü, mülkiyetin çoğunlukla temellük ya da iştirâ yoluyla kazanıldığı veya maliklerin okuma pratiklerine dair izlerin bulunabileceği genel olarak bilinmekteydi. Ancak bu bilgilerin sistemli bir veri kümesiyle desteklenmesi nadiren mümkün olmuştur. Bu çalışmada ise, Osmanlı yazma kültüründe yalnızca gözleme dayalı olarak bilinen bu eğilimler, 479 yazma eserlik bir koleksiyon üzerinden tek tek belgelenecek doğrulanmıştır. Zahriyenin mekânsal kullanımını üzerine yapılan analizler ise yalnızca içerik temelli değil, aynı zamanda form ve yerleşim tercihlerine ilişkin kalıcı teamülleri de ortaya koymuştur. Vakıf kayıtlarının sayfanın merkezine, temellük kayıtlarının sol sütuna, künye ve katalog bilgilerinin ise

⁵² Abdülkâdir el-Kureşî’nin (ö. 775/1373) Hanefî hukukçularının biyografilerine dair eseri.

⁵³ Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî’nin (ö. 1006/1598) *Tenvîrü’l-ebâr* adlı eserine Haskefî’nin (ö. 1088/1677) *ed-Dür-rü’l-muhtâr* adıyla yazdığı şerh üzerine İbn Âbidîn’in (ö. 1252/1836) kaleme aldığı hâşiye.

⁵⁴ SK, AE 87, 1a.

üst ve alt kenarlara yazılması, zahriyenin hem işlevsel hem de sembolik bir alan olarak kurgulandığını göstermektedir.

Bu yönüyle çalışma, yalnızca zahriye sayfalarının çok katmanlı yapısını aydınlatmakla kalmayıp aynı zamanda yazma eserlerin dolaşımına, kayıt pratiklerine ve koleksiyon oluşturmaya dair Osmanlı dönemine özgü zihniyet ve teamüllerin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Yazma nüshalar üzerine çalışanlar açısından, zahriye sayfalarında yer alan kayıtların türleri, yerleşimi ve kullanım biçimlerine dair ortaya konan bu tipoloji, benzer araştırmalarda karşılaştırmalı veri üretimi için önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Sonuçta, zahriye sayfalarının yalnızca bir kayıt alanı değil, aynı zamanda yazma eserlerin dolaşımı, kullanımı ve anlamlandırılması bakımından tarihsel bir hafıza mekânı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya konulmuştur. Zahriyeye düşülen her not, yalnızca bir malik veya okuyucu izini değil, aynı zamanda Osmanlı ilim hayatının canlı bir parçasını kayıt altına alır. Bu yönüyle zahriye, Osmanlı kitap kùltürünün hem somut hem de simgesel bir aynasıdır.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi 7, 13, 18, 20, 50, 52, 53, 54, 61, 67, 70, 71, 75, 88, 91, 93, 118, 122, 123, 126, 132, 138, 140, 155, 163, 172, 176, 190, 196, 197, 201, 226, 229, 230, 233, 260, 262, 264, 265, 268, 276, 279, 297, 331, 350, 355, 365, 417, 422, 427, 432, 440, 442, 444, 451, 452, 458, 467, 468.

Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Efendi 1463.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi 487.

Süleymaniye Kütüphanesi, Rüstem Paşa 54.

İkincil Kaynaklar

Açıl, Berat, ed. *Tenkitli Neşir Kılavuzu*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı, 2008.

Bilgin, Orhan. "Temellük ve Tesâhüb Kaydı." In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 40, 411–412. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

Binbîn, Ahmed Shawqî ve Muştafâ Tûbî. *Mu 'jam Muştalahât al-Makhṭûṭ al- 'Arabî: Qāmûs Kūdikūlūjî*. 3. baskı. Rabat: al-Khizāna al-Ḥasanīya, 2005.

Çavdar Karatepe, Tûba. "Kebîkeç", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 25, 161-162. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.

Derin, Elif. *Manuscript Collections of of the Chief Harem Eunuchs in the Early Modern Ottoman Empire*. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022).

Derman, F. Çiçek. "Tezhip Sanatı." In *İslam Sanatları Tarihi*, edited by Muhittin Serin. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010.

Duran, Gülnur. "Tezhip." In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 41, 63–65. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.

Erünsal, İsmail E. *Ortaçağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.

Gacek, Adam. *A Guide to Arabic Manuscript Libraries in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Gacek, Adam. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. İstanbul: Klasik, 2020.

İbn al-Şalāh al-Shahrazūrî. *Ulûm al-Ḥadīth*. Damascus: Dār al-Fikr, 1986.

İpşirli, Mehmet. "Âşir Efendi." In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 4, 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

Kaygısız, Halil İbrahim. "İlahî Kelâmı Okurken Hayata ve Kitaba Dair Kenarlara Derlenmiş Notlar: Cârullah Efendi'nin Tefsir Kitaplığı Örneği." *Osmanlı Kitap Kùltürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, 123–162, 2020.

Yılmaz, Okan Kadir, ed. *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

